

entre llengües romàniques no es resolgui simplement *ad verbum* sinó *ad sensum*, respectant les peculiaritats de cada llengua. El fet és que Manfredi, que practica la lliure reescriptura en un centó com l'*Ordine di cavalleria*, tendeix en canvi a la fidelitat literal en les traduccions. Així, mentre que la traducció italiana de l'*Ama-dis* és en *ottava rima*, conforme a la convenció cavalleresca italiana, Manfredi respecta la prosa d'art que caracteritza tant la *Cárcel de amor* com el *Tirant*. Gesiot descriu amb detall els recursos d'aquest estil i observa que el to, sempre elevat, es modula segons la diversitat de registres de les obres originals, heterogènies per la interferència de gèneres. Gesiot també posa en evidència com Manfredi evita les convencions típiques de l'èpica cavalleresca en vers, mentre que malda per acostar-se al plantejament retòric de les biografies de l'època. D'aquesta manera, en la lectura renaixentista del *Tirante* s'encreuen les expectatives hermenèutiques de la biografia i de la prosa sentimental, en què l'amor actua com a estímul de les empreses cavalleresques i militars (p. 146).

Romanzi tiranni es clou amb dos capítols que, d'una manera indirecta, ajuden a definir les expectatives de lectura i la funció cultural del *Tirante il Bianco* a les corts de la Itàlia padana. El capítol sisè («Martorell e il Cieco da Ferrara: lettura convergenti», ps. 147-162) pren com a paral·lel el poema *Mambriano* de Francesco il Cieco da Ferrara, mort el 1506 i vinculat als Gonzaga. Totes dues obres tracten de la recta cavalleria, renoven el gènere cavalleresc i ofereixen la mena de legitimació que ambiciona el príncep renaixentista: les gestes de l'heroi redunden en benefici de tota la comunitat. El capítol setè («Il Tirant plagiato da Fausto da Longiano», ps. 163-173) fa conèixer un aprofitament interessant del *Tirante il Bianco* com a model de lletres de batalla en el *Duello regolato* de Sebastiano Fausto da Longiano (Venècia, Valgrisi, 1551).

BRUNO DE DEN: *Darrere l'Espill. Apuntes sobre Jaume Roig y su entorno familiar*, La Imprenta CG, 2019.

ANTÒNIA CARRÉ

Universitat Oberta de Catalunya - Centre de Documentació Ramon Llull
acarrep@uoc.edu

Quan l'autor d'un llibre d'investigació històrica i literària confessa que no té cap vinculació professional ni amb la història ni amb la literatura, que no ha de defensar cap càtedra ni cap prestigi acadèmic i que, per tant, escriu amb tota llibertat (p. 421), la veritat és que el punt de partida fa una mica de por: són prou coneguts casos de persones que, arrapant-se a arguments similars, han elaborat hipòtesis ben estrofolàries.

Doncs no és el cas d'aquest volum escrit per Bruno de Den. De l'autor (signa amb pseudònim?) només en sé el que acabo d'apuntar, que és valencià i que té una

germana que es diu Amparo, a qui dedica el llibre que s'ha autoeditat. La feina feta, després d'anys d'investigació en arxius (p. 421), és exhaustiva i meticulosa: ha comprovat les dades arxivístiques conegudes fins ara, des dels temps de l'edició de *l'Espill* de Roc Chabàs (1905), i n'aporta moltes més de noves, extretes fonamentalment del conjunt documental de la Fundación Duque de Medinacelli de Sevilla. La documentació s'ordena cronològicament en dues grans parts, la primera dedicada a Jaume Roig pare i la segona a Jaume Roig fill, i és presentada sempre amb títols de capítols prou provocadors. Per exemple, n'hi ha un de titulat «El paraíso de Gepetto» perquè fa referència als ancestres materns de Jaume Roig, que eren fusters.

La primera part, la dedicada a Jaume Roig pare (ps. 33-208), inclou els anys 1395-1419. En destaquen dues aportacions molt rellevants d'entre tota la documentació exhumada. La primera és que per primera vegada aporta informació sobre la família de la mare de Jaume Roig, autor de *l'Espill*. Bruno de Den dibuixa perfectament el perfil de la família de Francisca Pérez: eren fusters que es van enriquir amb els anys i que van aconseguir prestigi professional i poder econòmic: van esdevenir ciutadans i empresaris força ben posicionats. La segona aportació rellevant d'aquesta primera part fa referència a Baltasar Bou, el nebot de la ficció de *l'Espill*. Baltasar Bou era el més petit de sis germans, el seu pare era Guerau Bou, senyor de Callosa, i la seva mare Úrsula Pérez (ps. 14, 129, 276). Fins ara sabíem que Guerau Bou i Jaume Roig fill eren amics. Bruno de Den demostra que eren molt més que amics: eren parents, ja que Úrsula Pérez era la filla de Joan Pérez, germà de Francisca i, per tant, cosina germana de Jaume Roig fill. O sigui, que el parentesc adduït a *l'Espill* pel fals Roig (com el va anomenar Joan Fuster) respecte de Baltasar Bou no és mentida: li és nebot segon. La relació entre els cosins Jaume i Úrsula va ser estreta durant molts anys.

La documentació aportada sobre els Roig en aquesta primera part no revela pràcticament cap dada nova. L'autor utilitza la documentació ja coneguda i tracta amb la prudència que cal les dades extretes del manuscrit Alcalalí. La conclusió de tot plegat és que Jaume Roig pare és un metge de prestigi professional i social, que ha exercit càrrecs diversos, com ja sabíem. Del capítol dedicat a la família Pellicer se'n dedueix que Francesc Pellicer, el pare d'Isabel, era un empresari ric, dedicat a la importació i exportació de mercaderies diverses, que després entrà en el negoci del blat. Per tant, quan Jaume Roig pare i Francesc Pellicer van acordar el matrimoni dels seus fills (1435), estaven tancant un pacte entre iguals, beneficiós per a les dues parts.

Una altra dada destacable d'aquesta primera part és l'endarreriment de la data de naixement de Jaume Roig fill. Fins ara, tothom ha considerat que devia néixer pels volts de l'any 1400, tenint en compte els anys que va invertir en els estudis de medicina i el primer any en què consta com a examinador de metges (1434). Bruno de Den afirma que va néixer entre el 1407 i el 1409 perquè va ser tonsurat el 1419, segons un document aportat per Rodrigo Pertegàs. L'autor presenta altres exemples que la tonsura es practicava als dotze anys i d'aquí n'extreu la seva conclusió (ps. 148-151).

La segona part del llibre està dedicada a Jaume Roig, autor de l'*Espill*, i inclou els anys 1419-1478 (ps. 209-376). Bruno de Den l'arrenca amb l'any de la tonsura, que implica el començament dels estudis, apunta que *potser* va estudiar arts i medicina a Lleida, sense provar-ho amb cap document, però sense assegurar-ho tampoc, i la conclou amb la mort de Jaume Roig a causa d'un ictus, ja ben coneguda. Es relaciona amb encert algun dels personatges de l'*Espill* amb un personatge real, com per exemple l'apotecari Macià Martí dels banys d'en Sanou (versos 2.680-2.684), que pertanyia a una coneguda família d'apotecaris (p. 266), fent notar que el personatge és desconegut a ROIG (2006), cosa que és ben certa, però ignorant el treball de FERRAGUD & VELA (2018), que ja l'havia identificat.

Per aquesta segona part desfilen en ordre cronològic la vinculació mèdica de Jaume Roig amb els estaments monàrquics, religiosos i civils de València, els hospitals on va treballar, el càrrec d'examinador exercit diversos anys, el matrimoni, els fills, la relació amb els Bou, les marmessories i els llegats testamentaris que va gestionar, el conflicte amb el seu oncle Francisco Roig, etc. El Jaume Roig que emergeix d'aquesta segona part del llibre és un personatge amb prestigi professional i social, en part heretat del pare, en part guanyat a pols pel protagonista d'aquestes pàgines. És a dir, el mateix perfil que es dibuixava a la introducció a ROIG (2014), obra que Bruno de Den, per cert, mai no cita.

La tercera part del llibre, més breu (ps. 377-412), està composta per dos capítols dedicats a la interpretació global i de diversos episodis de l'*Espill*, així com a la datació de l'obra. I aquí, les argumentacions de Bruno de Den ja no són tan convincents. L'episodi cavalleresc del llibre primer de l'*Espill*, en què el fals Roig s'enriqueix gràcies a la participació en guerres i saquejos en territori francès, té un referent real segons Bruno de Den, que és el cavaller castellà don Rodrigo de Villandrando, un tipus cruel i sanguinari que va actuar a França entre els anys 1420 i 1430. La identificació és factible, segons l'autor, perquè aquest personatge es va casar amb Marguerite, filla borda del duc Jean I i germanastra de Charles I, duc de Borbó, com l'autor diu ben clar en aquests versos (1.812-1.814): «Lo rei francès / me féu llarguesa: / una duxessa» (p. 386). Més encert hi ha en la localització de la font d'on procedeix l'exemple de canibalisme inconscient de l'episodi de l'hostal de París on venen pastissos de carn humana, que procedeix d'un volum de Jacques du Breul publicat el 1639 on s'explica el cas d'un barber i un pastisser que es dedicaven a semblants activitats l'any 1387 a l'antiga Rue Marmoussets, actual Rue Chanoinesse de París (p. 393).

Bruno de Den data l'escriptura de l'*Espill* entre 1463 i 1467, descartant el 1460 que s'esmenta al llibre tercer perquè considera que el Joan Fabra de la consulta no és el cavaller que sempre s'ha dit (que va morir el 1462), sinó el seu fill, que era un jove de l'edat de Baltasar Bou (ps. 399-401). No aporta cap dada concloent per corroborar la seva hipòtesi i els esforços que fa per mostrar episodis esmentats a l'*Espill* datables amb posterioritat a 1462 (seguint els passos de Josep Guia) tampoc no són definitius. Per exemple, el «metge prom / de bon renom» (vv. 5.801-5.802), que visita una monja i cau per les escales al llibre segon, és iden-

tificat amb el metge Bartomeu Martí, que va caure per les escales després de visitar unes monges malaltes el 7 de juliol de 1462, segons el document que cita Bruno de Den (ps. 405-406). Però Bartomeu Martí va morir de l'accident i el metge de l'*Espill* no, per la qual cosa l'exemple no resulta persuasiu. Caure per les escales no és un esdeveniment tan extraordinari que necessiti un testimoni documental.

La data *antequam* correspon a l'any de la mort de Baltasar Bou (1467). I això, perquè l'autor considera que l'*Espill* és un instrument formatiu, una obra escrita només «para ser leída por el joven Baltasar Bou» (p. 411). Vet aquí una visió molt reduccionista de la literatura, que descarta del tot tant la hipòtesi de TORRÓ (2009-2010), que l'autor cita, com l'existència de tertúlies literàries a la ciutat de València, que desconeix.

Al volum hi trobo a faltar un índex de noms i la bibliografia, que s'ha d'anar a buscar a les notes a peu de pàgina que hi ha al final de cada capítol. I constato un detall lingüístic: el català només apareix al títol (ja no al subtítol), a la dedicatòria i en un dels dos capítols de la tercera part, que fan tot l'efecte de ser articles escrits amb anterioritat. A la coberta i la contracoberta, el text de Roig es diu *Espill*. A dins del volum, en canvi, esdevé *Spill*. Deuen ser coses de l'autoedició.

BIBLIOGRAFIA

- FERRAGUD & VELA (2018): Carmel Ferragud i Carles Vela, «De l'apothecaire à la maison: la distribution des médicaments au Bas Moyen Âge à partir du cas de la maison nobiliaire des de Tous (Valence, 1446)», dins Philip Rieder i François Zanetti (eds.), *Materia medica. Savoirs et usages des médicaments aux époques médiévales et modernes*, Ginebra: Rayon Histoire de la Librairie Droz, ps. 87-104.
- ROIG (2006): Jaume Roig, *Espill*, edició, traducció i comentaris d'Antònia Carré, Barcelona: Quaderns Crema; «Sèrie Gran» 25.
- (2014): *Espill*, edició crítica d'Antònia Carré, Barcelona: Barcino; «Els Nostres Clàssics. Autors Medievals» 33.
- TORRÓ (2009-2010): Jaume Torró Torrent, «La consulta i el prefaci quadripartit de l'*Espill* de Jaume Roig», *Butlletí de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona*, 52, ps. 51-62.